

Neuvostokielitiede ja länsimainen lingvistiikka

Erojen tarkastelua

Suomalaisessa lingvistiikassa vallitsee mielenkiintoinen tilanne: meitä kiinnostaa muualla tehtävä tutkimus sitä enemmän mitä kaukaisemmasta maasta on kysymys. Parhaiten tunnetaan yhdysvaltalainen kielitiede; jonkin verran tulee vaikutteita Englannista; Manner-Eurooppa — myös sellaiset merkittävät maat kuin Ranska ja Saksa — ovat melko huonosti esillä; kaikkein vähiten olemme perillä naapurimaissamme, Neuvostoliitossa ja Ruotsissa, tehtävästä kielentutkimuksesta.

Väite on kärjistetty mutta ei perusteton. Tilannetta voidaan tietysti perustella sillä, että kiinnostus kohdistuu kaikkein kiintoisimpaan tutkimukseen. Ehkä tämä pitää osittain paikkansa. Toisaalta maailmassa vallitsevilla markkinavoimilla on varmasti vaikutusta asiaan. Tosiasia joka tapauksessa on, että ainakin neuvostoliittolainen lingvistiikka on meillä kovin vähän tunnettua. Tästä voidaan kaikesti syyttää meitä rusisteja.

Alkuvaiheessa venäläinen kielitiede kulki samaa tahtia läntisen tutkimuksen kanssa. Viime vuosisata oli Venäjälläkin historiallis-vertailevan metodin kulta-aikaa. On tosin huomattava, että siellä sen idut alkoivat kasvaa huomattavan aikaisin. Jo 1700-luvun puolivälissä yleisnero Mihail Lomonosov selvitti melko tarkkaan paitsi slaavilaisten myös suomalais-ugrilaisten kielten sukulaisuuden. Viime vuosisadalla tätä perinnettä jatkoivat Vostokov, Sreznevski ja Buslajev.

Nuogrammaatikkojen venäläisenä vastineena voitaneen pitää moskovalaista Fortunatovin johtamaa formaalia koulukuntaa. Psykologismia venäläisellä maaperällä puolestaan edusti Potebnja.

Kiintoisa poikkeama yleiseurooppalaisista virtauksista oli filosofinen eli universaali kielioppinäkemyks, joka oli valtateoria Venäjällä viime vuosisadan alkupuolella. Sen juuret ulottuvat ranskalaiseen Port Royalin koulukuntaan 1600-luvulle. Kuten tunnettua, viime vuosikymmeninä kiinnostus kielten universaalien piirteiden etsintään on herännyt uudestaan.

Viime vuosisadan lopulla Venäjän voidaan katsoa olleen kielitieteellisen kehityksen eturivissä — jos nyt humanistisissa tieteissä ylipäättänsä voidaan puhua kehityksestä. Kazanin koulukunnan piirissä pohdittiin kielen systeemiluonnetta sekä langue- ja parole-tasojen jo paljon ennen kuin nämä ajatukset tulivat tunnetuiksi de Saussuren toimesta. Baudouin de Courtenay ja Štšerba puolestaan kehittivät foneemiteoriaa jo ennen Prahan koulukuntaa.

Kun tulemme neuvostoaikaan, esille nousee väistämättä kysymyksiä: Eroaako neuvostoliittolainen kielitiede sitä ennen Venäjällä harrastetusta kielitieteestä? Onko nykyään Neuvostoliitossa harrastettavassa kielitieteessä marxilaisen tieteenteorian piirteitä, vai pohjautuuko se venäläiseen traditioon? Ja vihdoinkin myös otsikkomme kysymys: miten neuvostoliittolainen kielitiede eroaa länsimaisesta lingvistiikasta?

Eräs vaihe Neuvostoliiton lingvistiikan historiaa on joka tapauksessa taustaltaan selvä. Kaksikymmenluvulla, jolloin vallankumouksen jälkimainingit heijastuivat taiteen alalla yltiöpäisinä kokeiluina, myös kielitiede sai oman ismiansä: syntyi marrismi.

Marrismin periaatteet niputetaan yleensä muutamaksi teesiksi: ei ole olemassa kansakuntien vaan yhteiskuntaluokkien kieliä; kielet muuttuvat vallankumouksenomaisten mullistusten ja keskinäisten risteytysten johdosta; kielet kehittyvät aina samojen vaiheiden kautta; kaikki kielet ovat lähtöisin neljästä alkusanasta *sal*, *roš*, *jon* ja *ber*. Kyseiset teesit edustavat Marrin opin äärimmäisiä puolia eivätkä anna oikeaa kuvaa koko teoriasta. Lähtökohtana Marrilla, sinänsä etevällä Kaukasuksella puhuttavien kielten tuntijalla, oli tyytymättömyys vallitsevaan historiallis-vertailevaan metodiin, joka ei ollut pystynyt ratkaisemaan kysymystä kielen alkuperästä eikä myöskään selittämään armenian kielen erityispiirteitä.

Neuvostoliittolaiselle kielitieteelle kohdalokkaaksi ei muodostunut itse Marr — erikoisia näkemyksiä on kaikkialla esitetty — vaan marrismi, se että Marrin opeista tehtiin dogmi, josta ei saanut poiketa. Marrismin aika kesti aina vuoteen 1950, jolloin Pravdan palstoilla käytiin laaja polemiikki asiasta. Se loppui, kun itse Stalin jyräytti, että Marr on tulkinnut väärin marxilaista tieteenteoriaa.

Marrismiin sitoutuminen vaikeutti ennen kaikkea kielihistorian tutkimusta. Kielitieteen muilla aloilla tutkimusta tehtiin suhteellisen vapaasti. On myös huomattava, että useimmat marrismiin sitoutuneet tutkijat osasivat jättää opin äärimmäisyydet omaan arvoonsa. Näin marristi Meštšaninovista saattoi kehittyä yksi kielitypologisen tutkimuksen uranuurtajista.

Eräät merkittävät kielitieteilijät saivat kuitenkin karvaasti kokea marristien vainon. Tämän vuosisadan rusistisen tutkimuksen eittämätöntä johtohahmoa Vik-

tor Vinogradovia — venäläisistä venäläisintä — syytettiin liiallisista länsimaisista vaikutteista.

Jos marrismia eli jafetidologiaa voidaan pitää selvänä harha-askeleena, niin onko ylipäättänsä olemassa marxilaiselle kielitieteelle leimallisia piirteitä? Neuvostoliittolaisen käsityksen mukaan on. Sellainen seikka, jota halutaan erityisesti korostaa, on ajattelun ja kielen suhde. Kielen yksiköt voivat olla yhteydessä ulkomaailmaan vain inhimillisen ajattelun kautta. Ajattelu on puolestaan objektiivisen reaali maailman heijastuma.

Toinen seikka, joka on usein esillä, on kielen yhteiskunnallinen luonne. Kieli voi olla olemassa vain jos on olemassa sitä käyttävä yhteisö. Lisäksi kielen tärkein funktio — käyttö viestintävälineenä — on selvästi luonteeltaan sosiaalinen.

Kielen muista funktioista korostetaan sen nimitysfunktiota; kieli on välttämätön elementti ihmisen tiedostaessa todellisuutta. Lisäksi tähdenetään kielen historiallis-kulttuurista merkitystä; kielen ansiosta inhimillinen kokemus voi siirtyä polvelta toiselle.

Kaikki edellä mainitut piirteet ovat sopusuhteissa myös lännessä vallitsevan kielitieteellisen tutkimustradition kanssa; painotukset tosin saattavat olla erilaisia. On lisäksi huomattava, että nuo piirteet eivät suuresti korostu tavallisissa neuvostoliittolaisissa tutkimuksissa. Niinpä kun etsimme eroja neuvostoliittolaisen ja läntisen kielitieteen välillä, huomio on kiinnitettävä marxilaisen tieteenteorian sijasta venäläiseen kielitieteelliseen tutkimusperinteeseen.

Kun tarkastelemme tuon perinteen leimallisia piirteitä, on muistettava kaksi seikkaa. Ensinnäkään neuvostolingvistiikka ei suinkaan ole teoriapohjaltaan yhtenäinen. Päinvastoin se on ajoittain jopa monimuotoisempi kuin läntinen, usein muototeorioihin keskittyvä lingvistiikka. Kun jäljempänä puhun neuvostoliittolaisen kielitieteen erityispiirteistä,

tarkoitin tiettyä prototyyppiä, joka heijastaa yleistä valtavirtausta, mutta samaan aikaan on muistettava, että on myös lukuisia sivujokia.

Toiseksi vertailussa ei ole kysymys siitä, onko neuvostoliittolainen kielitiede parempaa vai huonompaa, tieteellisempää vai vähemmän tieteellistä kuin läntinen lingvistiikka. Kysymys on erilaisista tarkastelutavoista, jotka molemmat ovat yhtä lailla puolustettavissa.

Kolme seikkaa, jotka mielestäni kuvaavat venäläisen kielitieteen syvintä olemusta, ovat normikeskeisyys, kortistokeskeisyys ja sanakeskeisyys. Aloitan normikeskeisyydestä.

Normin käsite on kaikkiaan vaarallinen. Mitä tarkoitetaan, kun puhutaan esimerkiksi normaalista käyttäytymisestä? Onko se tavanomaista vai tiettyjen normien mukaista käyttäytymistä? Sekaannuksen välttämiseksi on ensin sovitettava, mitä normilla tarkoitetaan. Sitä mikä on puheessa tavallista, usuaalia, nimittäköön uusukseksi. Käsite »normi» puolestaan liitettäköön kielen oikeisuuteen.

Vielä on sovittava ainakin yhdestä tarkennuksesta. Normilla voidaan tarkoitetaan joko sitä, mikä on kielenhuoltajien mielestä oikein, tai sitä, mitä kielenpuhujat itse pitävät kieliopillisesti oikeana. Edellistä voisi kutsua »viralliseksi normiksi». Se on siis ylhäältä päin annettu ohje, jonka mukaan tulisi puhua.

Juuri tämän virallisen normin asema on neuvostoliittolaisessa kielitieteessä keskeinen: kielitieteellisen tutkimuksen tärkeimpiin tehtäviin luetaan virallisen normin laadinnassa tarvittavan tiedon tuottaminen. Tutkimusten normatiivista luonnetta ei yleensä salailla. Niinpä uusimman akateemisen kieliopin esipuheessa Švedova kirjoittaa, että kielioppi on yhtä aikaa sekä normatiivinen että deskriptiivinen.

Usein yhteydet viralliseen normiin ovat peiteltymmät. Esimerkiksi sopii eräässä neuvostoliittolaisessa sosiolingvistisessä tutkimuksessa käytetty periaate, johon

olen viitannut ennenkin. Tässä kyselytutkimuksessa selvitettiin neljäntuhannen vastaajan avulla venäläisten suhtautumista tiettyihin foneettisiin ja morfologisiin variantteihin. Koehenkilöiden valinnassa käytettiin seuraavaa jakaumaa: työväestön edustajia valittiin 9 %, virkamiehiä 18 %, opiskelijoita 33 % ja intelligentsian edustajia 40 %. Tätä ennen oli jo mahdollisten vastaajien joukosta suljettu pois maalla asuvat ja ne, joilla ei ollut keskiasteen koulutusta. Informanttien rajaus perustuu käsitteeseen »kirjakielen käyttäjä» (nositel' literaturnogo jazyka). Vaikka itse tutkimuksen tekijät puhuvat sosiolingvistiksestä tarkastelutavasta, yhtenä tavoitteena on ilmeisesti ollut materiaalin tuottaminen virallisen normin laatijoita varten.

Normatiivisuuden vaatimukset ulottuvat jopa uusuksen kuvaukseen. Venäjän kielen frekvenssisanakirjan laadinnassa käytetty materiaali valittiin siten, että kirjoittajien käyttämä kieli olisi »mahdollisimman puhdasta». Näin ollen sanakirja kertoo sanojen käyttöajuuden hyvää venäjää käyttävien puheessa mutta ei kielessä yleensä.

Normin keskeisyys tutkimuksen kriteerinä näkyy myös siinä, että puhekielen ja arkityylin tutkimus on Neuvostoliitossa lähtenyt käyntiin hitaasti. Vieläkään ei ole julkaistu esimerkiksi puhekielen sanakirjaa, saati slangisanakirjaa. Syyksi on mainittu se, että vaikka lingvistit ymmärtäisivät tällaisen kirjan deskriptiivisen luonteen, niin lukijat voisivat tulkita sen ohjenuoraksi; näin kielenkäytön taso las-kisi.

Venäläisessä kielitieteessä virallisen normin huomioon ottamista pidetään selviönä. Ainoana merkittävänä poikkeuksena tästä linjasta on vuosisadan alussa vaikuttanut Andrei Šahmatov; hänen käsityksensä mukaan normatiivinen lähestymistapa ei kuulu lingvistiikkaan. Kuten tunnettua, tällainen näkemys on lännessä vallitseva. Kummallekin näkökannalle löytyy perusteluita. Tärkeintä onkin, että niin lingvisti itse että hänen lukijansa

tietää, mitkä ovat tutkimuksen lähtökohdat.

Mitä sitten tarkoitetaan neuvostoliittolaisen kielitieteen kortistokeskeisyydellä? Kysymys liittyy lingvistisen tutkimuksen perusongelmaan: mihin viime kädessä perustuu tietomme kielestä? Ongelmana on se, että vain kielellinen tuotos on suoraan havainnoitavissa. Sen sijaan kielitajua, normia voidaan lähestyä vain välillisesti. Tuotosta on kuitenkin de Saussuren ajoista lähtien pidetty toissijaisena kielen ilmenemismuotona. On siis tavalla tai toisella saatava tietoa kielen tärkeämmästä puolesta, jota on kutsuttu milloin languageksi, milloin kompetenssiksi ja johon myös käyttämämme käsite »normi» liittyy.

Jos puhumme edelleen prototyypeistä, voidaan väittää, että länsimaissa on valalla tutkijakeskeinen tarkastelutapa. Tämä tarkoittaa sitä, että tutkija perustaa lauseiden kieliopillista oikeisuutta koskevat väitteet omaan kielitajuunsa. Näin hänen on mahdollista myös itse luoda tutkittavia lauseita.

Venäläiselle tutkimustraditiolle tällainen menettely on vierasta. Kielellisen intuition sijasta luotetaan kortistoon. Kortistoihin on kerätty tuhansia ja miljoonia esimerkkejä lähinnä merkittävilta kirjailijoilta. Esimerkkilauseen käyttäjä voi olla varma, että kyseessä on taitavan kielenkäyttäjän aito tuotos. Ongelmana on kuitenkin se, että kirjailijatkin voivat »erehtyä»: heiltä otetut esimerkit voivat poiketa yleisestä normikäsityksestä tai olla keskenään ristiriidassa. Tällöin tutkija joutuu joka tapauksessa turvautumaan omaan harkintaansa.

Kumpaankin tutkimusotteeseen liittyy omat vaaransa. Tutkijalta, joka käyttää vain aitoa kieliainesta, voi jäädä huomamatta jokin harvoin kielessä esiintyvä ilmiö. Valmiiden esimerkkien avulla on myös vaikea tarkemmin analysoida eri faktorien vaikutusta lauseen oikeisuuteen.

Keksittyjä esimerkkejä käyttämällä

tutkija voi itse testata lauseiden kieliopillisuuden rajoja. Näin hän voi kuitenkin joutua kauaksi aidosta kielimateriaalista. Laajoissa tutkimuksissa saatetaan pohtia yhden ainoan lauseen eri variantteja, joista mikään ei koskaan esiinny puheessa. Tämä voi olla relevanttia kielen systeemin kuvauksen kannalta. Mutta onko aihetta etääntyä näin kauaksi kielen päätehtävästä, viestinnästä?

Niin Neuvostoliitossa kuin meilläkin kysymys keksittyjen ja aitojen esimerkkien asemasta lingvistiksessä todistelussa on usein toistuva väittelyn aihe. Keskustelu on merkinä siitä, että yllä esitetty kuva tilanteesta on kummallakin taholla vahvasti pelkistetty.

Kolmanneksi neuvostoliittolaiselle kielitieteelle tunnusomaiseksi piirteeksi mainitsin sanakeskeisyyden. Läntistä lingvistiikkaa on viime vuodet leimannut voimakas lausevaltaisuus. Kielenkuvaus alkaa syntaksilla ja usein myös päättyy siihen. Lauseopilla on toki tärkeä sija neuvostoliittolaisessakin tutkimuksessa. Viime vuosina on esitetty monia funktionaalin kieliopin malleja, joissa lähtökohdiana on lause tai sen »pohjana» oleva propositio. Silti myös lekseemiin, sanaan, kohdistuva tutkimus on kaiken aikaa ollut vireää.

Kiinnostus sanaston kuvaukseen ilmenee eri tavoin. Ensinnäkin kaikki huomattavat lingvistit ovat viime vuosisadalta lähtien olleet paitsi kieliopinkirjoittajia myös sanakirjojen laatijoita. Myös leksikografista teoriaa on voimakkaasti kehitelty. Viime aikoina muun muassa Karaulov ja Apresjan ovat etsineet ratkaisuja sanakirjojen antaman informaation systemoimiseksi ja laajentamiseksi.

Sanaston huomioonotto näkyy myös lauseopillisissa tutkimuksissa siten, että pyritään jännöksettömään kuvaukseen: ei riitä, että kuvausmalli ottaa huomioon keskeiset sanaryhmät; sen on oltava niin yksityiskohtainen, että se kattaa kaikki sanat. Tämä periaate johtaa perusteelliseen kielenkuvaukseen, mutta samalla on

vaarana hajanaisuus, koska sanojen moninaisuuden vuoksi yleistäminen on hankalaa.

Sanan ottaminen kuvauksen lähtökohdaksi näkyy myös siinä, että »sanaliitto» on keskeinen käsite lauseen kuvauksessa; muun muassa rektiota tarkastellaan sen piirissä. Tämän johdosta sanaan liittyvät määritteet ja koko lauseeseen kohdistuvat määritteet eli determinantit kuvataan eri osissa kielioppia.

Olen edellä esittänyt subjektiivisen näkemykseni neuvostoliittolaisen kielitieteen päälinjoista. Kuten jo alussa mainitsin, todellisuudessa kuva on paljon moni-ilmeisempi. Neuvostoliitolla on omat generatiivisen mallin kannattajansa, omat logiikkaa lähellä olevat lingvistinsä, omat matemaattisen lingvistiikan harrastajansa. Eräissä tutkijoissa yhdistyvät kiintoisasti venäläinen tutkimusperinne ja länsimaiset vaikutteet.

Suomalaisilla tutkijoilla on ainutlaatuisen asema lännen ja idän välissä. Me voimme hyödyntää erilähtöisten vaikutteiden parhaat puolet. Varmasti myös neuvostoliittolaisella kielitieteellä olisi meille paljon annettavaa.

ARTO MUSTAJOKI